

ПРОБЛЕМА ЕВОЛЮЦІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

КУЛИК В. В.

кандидат економічних наук

Київ

Вихід на шлях динамічного соціально-економічного розвитку потребує подолання соціальних й економічних дисбалансів, безперервної систематизованої підтримки оптимальних пропорцій відтворення соціально-економічних систем. Встановлені і фактично існуючі соціальні стандарти визначають тренд і динаміку економічного розвитку і, навпаки, економічні здобутки потребують раціонального розподілу доходів у суспільстві з точки зору суспільного відтворення і подальшого зростання. Отже, соціальні зміни – це безперервний процес.

В історії існує багато прикладів коли глибокі соціальні зміни ставали основою для економічного відновлення та подальшого динамічного розвитку. Соціальні зрушення, спричинені першою світовою та громадянською війною, революційними подіями стали на початку 1920-х років основою для проведення нової економічної політики, сприяючи економічному поживленню багатьох сфер діяльності на засадах самоорганізації та господарського розрахунку. Соціально-економічна еволюція Сінгапуру впродовж більш ніж 50-ти останніх років характеризувалася глибинною трансформацією суспільства і ринків, що в цілому суттєво знизило рівень корупції і створило сприятливу основу для подальшого розвитку і зростання¹, максимально захистило внутрішній ринок від світових фінансових криз, дозволило подолати міжрасові і міждержавні протиріччя, консолідувати суспільство й вийти на один із найвищих рівнів життя [1].

Подолання сучасної фінансово-економічної кризи та створення основи для економічного зростання потребує переосмислення соціально-економічної політики, виділення критичних проблем відтворення та можливих варіантів їх вирішення.

Питанням системного дослідження та моделювання розвитку соціально-економічних систем присвячено багато різнопланових робіт. Окремим блоком слід виділити роботи, присвячені дослідженню власне соціальних процесів і явищ: у роботах Т. Парсонса розглянуто вивчення явищ суспільного життя на основі макросоціального підходу, із застосуванням структурно-функціонального

методу і теорії соціальної дії [2]; В. Вайндліх пропонує концепцію соціодинаміки, що ґрунтується на просторово-часовій еволюції систем та системній методології, що поєднує якісні дослідження і кількісне моделювання соціальних процесів [3]; математична соціологія і відповідний математичний апарат представлено в роботі А. К. Гуца і Ю. В. Фролової [4]. Цілісно вивчати та досліджувати відтворення різних соціально-економічних систем дозволяє методологія національного рахівництва, яка тісно пов'язана із економіко-статистичним аналізом, макроекономічною теорією та державним регулюванням [5]. Сучасний менеджмент дозволяє вивчати стратегічну позицію підприємства і напрямків його діяльності за допомогою інструментів стратегічного планування [6, с. 279 – 280], які взаємопов'язано розглядають пропоновані підприємством продукти на різних ринках і у зв'язку з їх життєвими циклами і дохідністю. Цей підхід також може бути застосований для аналізу соціальних систем і структурних змін, що в них відбуваються.

Подолання соціально-економічної кризи та вихід на траєкторію сталого розвитку потребує комплексного розгляду критичних соціально-економічних дисбалансів. Сучасний розвиток соціальних систем і відповідних організаційних структур характеризується рядом соціальних протиріч, що виникають у сумісній співпраці різних поколінь. Ці протиріччя погіршують параметри соціально-економічних систем і їх відтворення, а вирішення їх лише переноситься на більш пізній період, що ще більше ускладнює подальші умови реформування. Наприклад, невирішена проблема пенсійного реформування сьогодні надзвичайно ускладнює процеси відтворення як окремих організацій і видів економічної діяльності (галузей) так національної соціально-економічної системи в цілому. Незважаючи на встановлений пенсійний вік, по досягненню якого працівники мають виходити на пенсію, в Україні існує невизначеність щодо реального терміну виходу на пенсію та потреб у поповненні молодими фахівцями в розрізі галузей і спеціальностей [7]. Система пенсійних виплат працюючим пенсіонерам створює несприятливу ситуацію для соціально-економічного відтворення, заховаючи пенсіонерів працювати далі й не створюючи робочі місця для молодшого покоління. Як результат, погіршується якість бюджетів пенсійних фондів і зростають борги в державному секторі, збільшується соціальний розрив у суспільстві, погіршується соціально-економічний потенціал і ефективність розподілу доходів, підвищується криміногенна ситуація, зростають невизначеність і ризики подальшого відтворення організаційних соціальних систем, зменшується соціально-економічна ефективність і відповідно ефективність економіки в цілому. Це привертає увагу до проблем сталого розвитку соціальних систем.

¹ ВВП Сінгапуру на душу населення впродовж 50-ти років динамічно зростає з 428 \$ США в 1960р. до 50123 \$ США в 2011 р. за виключенням кризових років 1964., 1985-1986, 1998 – 2003, 2009 рр. (див. www.singstat.gov.sg). Фінансова криза в Азії в 1997 – 1998 рр. була найтривалішою і дозволила вийти на рівень 1997р. лише в 2004 році.

Соціальні ініціативи Президента України [8] вказують на важливість даної теми для нашого суспільства й спонукають до системного вивчення актуальних проблем еволюційного самовдосконалення різних соціально-економічних систем.

Соціально-економічні системи мають здатність вичерпувати свій соціальний потенціал і переходити в стадію рецесії і подальшого занепаду. У зв'язку з цим доцільним є вивчення проблем відтворення соціальних систем, їх структурних дисбалансів у рамках життєвого циклу, формування пропозицій щодо відновлення структурної рівноваги соціально-економічних систем та їх загальної організаційної оптимізації.

Сучасний стратегічний менеджмент дозволяє системно вивчати та формувати стратегію діяльності окремої фірми в рамках матриці Бостонської Консультативної Групи (БКГ), яка розглядає напрями діяльності в рамках моделі «темпи зростання ринку – відносна частка ринку». Будучи за своєю суттю моделлю стратегічного планування, її необхідно розглядати поєднано із вивченням життєвих циклів (продуктів, організацій, систем, активів тощо) та взаємопов'язаною системою вхідних і вихідних фінансових потоків, що відповідають окремим стадіям розвитку (циклу) [9, с. 252 – 260].

Розвиток усіх організацій як соціальних систем також характеризується їх життєвим циклом, який включає стадії зростання та старіння, описується передбачуваними і повторюваними схемами поведінки; при цьому успіх організацій залежить від успішного вирішення унікального набору задач, характерного для того чи іншого етапу життєвого циклу, ефективності управління змінами, що забезпечують безболісний перехід із однієї стадії в іншу [10]. Згідно з теорією І. Адізеса щодо виживання і розвитку організацій особливе значення мають гнучкість та керованість: якщо молодим зростаючим організаціям характерні гнучкість та змінюваність при слабкій керованості, то для старіючих організацій більш притаманні зростаюча контрольованість при послабленій схильності до гнучкості [11].

Для молодих зростаючих соціальних систем здебільшого притаманним є поширеність горизонтальних зв'язків при мінімальній присутності ієрархій, психологічно-вікова сумісність, спрямованість на інновації² та формування іміджу, націленість спільноти на кооперацію та досягнення спільного для даної соціальної групи результату, який неможливо отримати поодиночі.

І. Адізес проблеми зростання організацій поділяє на нормальні й аномальні, причому старіння організацій розглядається як аномальне явище, запобіганню якому

² Поштовхом до швидкого і динамічного розвитку науки і економіки (особливо космонавтики, авіабудування, електроніки, обчислювальної техніки та інформаційних технологій) на думку ректора Московського державного університету ім. М. Ломоносова В. А. Садовнича, став притік молодих кваліфікованих фахівців, обсяги підготовки яких суттєво зросли у зв'язку із викриттям нових корпусів університету у середині 50-х років ХХ століття.

³ Виділення курсивом приведені згідно з рукописом В. І. Вернадського.

сприяє належне реформування соціальної системи [10, с. 36]. Убезпечення від надмірного (паталогічного) старіння організацій потребує радикальних заходів щодо скорочення управлінського апарату із подальшим лікуванням системи. «Ефективне лікування на будь-якому етапі життєвого циклу потребує усунення аномальних проблем для того, щоб організація могла досягти наступного етапу життєвого циклу і зіткнутися з новим набором нормальних проблем. Превентивне лікування передбачає розвиток здібностей, що забезпечують просування підприємства до Досконалості і збереження ним цього стану Досконалості є найбільш бажаним, і немає ніякої необхідності добровільно від нього відмовлятися» [10, с. 36].

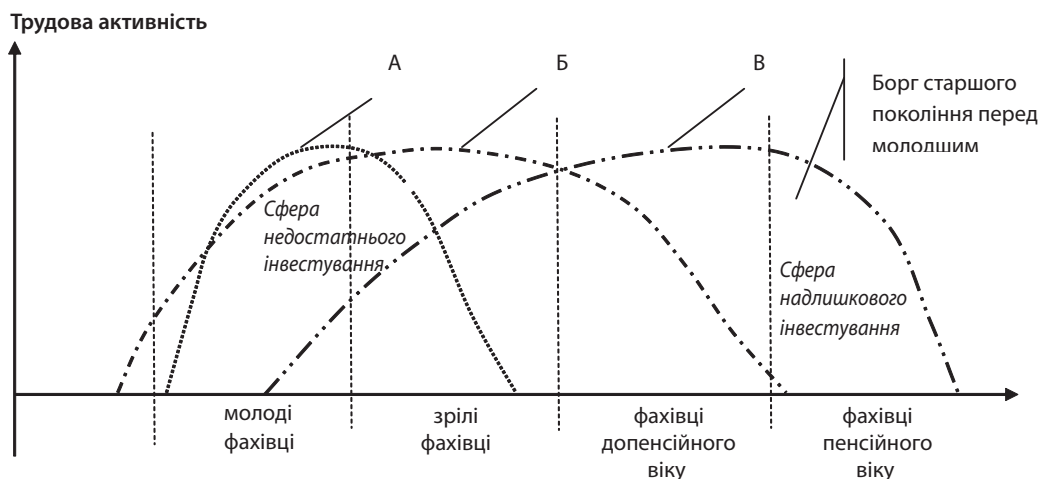
Наведені ідеї безперервного еволюційного удосконалення соціальних систем мають давню історію. Так В. І. Вернадський, розглядаючи еволюційний розвиток біосфери, передбачав появу якісного нового етапу еволюційного розвитку людства – ноосфери. В одній із останніх своїх робіт «Кілька слів про ноосферу» В. І. Вернадський послідовно розвиває ідею еволюційного удосконалення людської спільноти як складового елемента «живої речовини» і вказує на ряд принципових положень її еволюційного розвитку [12, с. 470 – 482]³: 1. «Жива речовина» є сукупністю живих організмів»; 2. «Людство, як жива речовина, нерозривно пов'язано з матеріально-енергетичними процесами визначеної геологічної оболонки Землі – з її біосферою»; 3. «Еволюційний процес притаманний тільки живій речовині»; 4. «Еволюція живої речовини йде у визначеному напрямку»; 5. «Геологічний еволюційний процес відповідає біологічній єдності і рівності людей ... розвивається безупинно і в численних поколіннях. Це – закон природи»; 6. «... інтереси народних мас – всіх і кожного – і вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість»; 7. «Людство, взяте в цілому, стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно думуючого людства як єдиного цілого»; 8. «... ідеали нашої демократії йдуть в унісон зі стихійним геологічним процесом, із законами природи, відповідають ноосфері».

Отже, суспільство, і соціально-економічні системи зокрема, розглядаються як «живі організми», в яких закладені природні закони їх постійного розвитку і самовдосконалення.

Появу і розвиток різних кризових явищ в суспільства слід розглядати як природний процес, який може бути подоланий лише наступним етапом реорганізації суспільства і суспільних відносин, та підтриманням структурної рівноваги, якісних її параметрів. Одним із важливих висновків кризи світової економіки в 70 – 80 роках ХХ ст. стала поява концепції *сталого розвитку* (*sustainable development*), яка охоплювала всі аспекти відтворення суспільства, і перш за все соціальні. Міжнародна комісія з навколишнього середовища в доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.) визначила *сталий розвиток* як «розвиток, що забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливості майбутнього покоління задовольнити свої власні потреби» [13].

В Україні сталий розвиток головним чином розглядався в контексті збереження навколишнього середовища та підтримки екологічного відтворення. Проте це питання слід розглядати в рамках базового визначення, тобто більш широко – поєднуючи із життєвими циклами розвитку соціальних систем.

Універсальність і багатоплановість інструментів стратегічного управління [9] дозволяє використовувати їх і для оцінки структури соціальних систем, взаємозв'язків між соціальними групами в межах життєвих циклів соціально-організаційних систем (організацій, підприємств, колективів тощо) (рис. 1). При цьому обмеженість знань про соціальні системи в конкретних випадках вимагає до переходу вивчення власне їх структури як стійких елементів цілого [2, с. 11].

Пояснення: А – молода швидко зростаюча організація представлена молодими та зрілими фахівцями, Б – соціальна система представлена пропорційно молодими, зрілими та фахівцями до пенсійного віку, В – старіюча соціальна система, представлена головним чином зрілими фахівцями, до пенсійного та пенсійного віку фахівцями.

Рис. 1. Приклади соціальних систем у взаємозв'язку із життєвим циклом

Молоді зростаючі організації (крива А) мають у штаті переважно молодих і зрілих фахівців, що сьогодні й характерно для комерційних підприємств [7]. У державному секторі, де багато соціальних систем залишається не реформованими і характеризуються стійкою ієрархічною соціальною організацією, спостерігається старіння соціальних систем (крива В), що посилює невизначеність розвитку і ризики відтворення цих систем. Це пов'язано із деструктивним інвестуванням і відповідно із некерованістю соціального відтворення. Управління соціальними системами обов'язково має враховувати різноспрямовані інтереси різних вікових груп і знаходити найкращі консенсусні рішення в інтересах всього суспільства.

Аналізуючи еволюційний розвиток соціальних систем, Т. Парсонс стверджує, що «жодна система не буває в стані повної інтеграції і досконалій рівноваги» та «в кожній соціальній системі постійно діють деструктивні фактори» [2, с. 10].

Деструктивні фактори розвитку соціальних систем можуть бути усунені через подолання надмірної контрольованості притаманної старіючим організаціям із складною системою ієрархічного управління, надання організаціям більшої гнучкості шляхом обмеження їх іє-

рархічності, запровадження демократичних механізмів оновлення менеджменту і еволюційного удосконалення управління.

Забезпечення достатньої керованості та якнайбільшої пристосованості до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється, потребує формування однорівневих систем управління – «дієву стійкість забезпечує лише одноступеневе управління, при якому особа, що приймає рішення, більше зацікавлена в інтересах справи, а ніж в заохоченні з боку начальства» [14, с. 20]. Для дворівневих систем характерним є стійкість в одних випадках і нестійкість в інших. Функціонування багаторівневих систем в СРСР В. І. Арнольд обґрунтовує наявністю тіньової економіки та ігноруванням розпоряджень вищих органів [14]. Таке припущення під-

тверджується практикою економічних реформ в одному із депресивних районів Китаю Вейньчжоу, коли місцева влада передусім сприяла розвитку місцевого підприємництва і, виходячи з цього, вибудувала свої відносини з вищими партійними органами управління, саботуючи та ігноруючи окремі рішення [15]. Політика сприяння місцевому бізнесу в подальшому забезпечила його легалізацію та бурхливий розвиток виробництв різноманітних товарів для внутрішніх та зовнішніх потреб, суттєво підвищила якість і конкурентоспроможність китайських товарів, сприяла наступній еволюції регіональної соціально-економічної системи [15].

Ф. Фукіяма також вказує на те, що розвиток організаційних систем йде в напрямку менш ієрархічних форм організації, де формальний моніторинг і звітність заміщуються «суспільним капіталом» [16, с. 112].

Еволюція системи державного управління Чехією, проведена президентом В. Гавелом згідно з його життєвими принципами та баченнями розвитку суспільства як єдиного цілого [17], демократизувала систему управління, обмеживши її ієрархічність і посиливши горизонтальні зв'язки і взаємодію. Ці зміни мають визначальне значення для залучення інвестицій й економічного

зростання, сучасного соціального й економічного відтворення Чехії.

Потужні конкурентні і соціально-економічні позиції сучасної Німеччини зумовлені впровадженою моделлю соціально орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на вбудованих соціальних і економічних стабілізаторах, спрямованих на забезпечення загальної соціально-економічної оптимізації [18] на основі формування і підтримки порядків [19].

Розвиток великих соціально-економічних утворень, таких як Європейський Союз, зазнає сьогодні кардинальних змін, підпорядковуючи інтереси окремих національних соціально-економічних систем спільним завданням розвитку й відтворення європейської спільноти як єдиного цілого. Прийняття «Договору про стабільність» європейських країн не лише спрямовано на консолідацію бюджетної і фінансової політики окремих країн, але й переслідує спільні соціальні цілі, спрямовані на «поєднання відповідальності із солідарністю», на сильне самообмеження всіх й кожного щодо боргів і дефіцитів, на найкраще поєднання бюджетної дисципліни і стимулювання економічного росту і зайнятості [20].

Україна сьогодні постала перед складними соціально-економічними викликами. Окреслені президентом чотири напрями соціальних реформ [21]:

- ✦ відновлення принципу соціальної справедливості та довіри до держави;
- ✦ запровадження механізмів розподілу результатів економічної діяльності, що обмежують поляризацію суспільства і підвищують рівень доходів працюючих громадян;
- ✦ глибока модернізація сфери соціального забезпечення з акцентом на адресність соціальної допомоги;
- ✦ сприяння ефективній зайнятості і створенню нових робочих місць;

мають сприяти впровадженню європейських соціальних стандартів і переходу «до створення можливостей замість додання наслідків» [21].

Виконання соціальних ініціатив слід розглядати в рамках відтворення різних соціальних систем і їх життєвих циклів. У цілях підтримки структурної рівноваги між працюючим і непрацюючим населенням, покращення фінансово-господарських результатів діяльності національної економіки необхідне значне підвищення пенсійного віку з одночасним якісним підвищенням рівня життя громадян і їх соціальної захищеності, сприяння зайнятості осіб працездатного віку та створення нових робочих місць для молоді, враховуючи потреби галузей економіки і фахової підготовки спеціалістів. Це приведе до підвищення продуктивності праці, потенціалу і ефективності соціально-економічних систем.

ВИСНОВКИ

В Україні існує велика невизначеність й ризику щодо розвитку суспільства і різних його соціально-економічних систем. Перш за все це стосується погіршення соціальної структури суспільства в самому ши-

рокому розумінні. Ситуація ускладнена й нерозумінням елітою глибини соціального розриву і шляхів його подолання, оскільки й сама вона є частиною цієї проблеми.

Еволюційне самовдосконалення соціально-економічних систем можливе лише завдяки установленню таких соціальних стандартів, які забезпечують соціальну справедливість та структурну збалансованість соціальних систем. Це не чиясь надумана вимога, а насущна необхідність соціальної і економічної співпраці і стабільності, створення умов для нормального відтворення і зростання.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, спостерігається старіння суспільства. Це потребує належного врегульованими протиріч між різними віковими соціальними групами, які переслідують по-суті різні цілі, в рамках життєвого циклу. Проблема сталого розвитку, і особливо його соціально-віковий аспект, стають надзвичайно актуальними і потребують непростих рішень, зокрема збільшення пенсійного віку, встановлення вікового цензу обов'язкового виходу на пенсію, заборона в державному секторі на обіймання посад фахівцями, що вже вийшли на пенсію по віку, створення умов для залучення молодих і кваліфікованих фахівців в держсектор та інше. Це досить складна задача оптимізації наявного людського потенціалу, яку вирішують всі розвинуті країни.

Оптимальне використання людського потенціалу потребує обмеження ієрархічності соціальних систем, сприяння процесам самоорганізації та розбудови горизонтальних зв'язків у системі. Особливо гостро ця проблема постає в ієрархічно організованих соціальних системах, для яких природною скоріше виступає горизонтальна організація зв'язків (державне управління, високотехнологічне управління і виробництво, наука, освіта, культура). Соціальну конкуренцію має бути закладено в основу формування та функціонування ієрархічних соціальних систем шляхом їх періодичного і обов'язкового оновлення, забезпечення прозорості й відповідальності перед суспільством як єдиним цілим. Це надає їм необхідної гнучкості в поєднанні з достатньою контрольованістю, що необхідно для вихідних умов відтворення й зростання.

Сучасний розвиток світової спільноти і економіки характеризується еволюційним самовдосконаленням різних соціально-економічних систем, й підпорядкуванням цілей їх розвитку загальній меті розвитку національної соціально-економічної системи. Підвищення конкурентоспроможності, зростання якості життя, досягнення високих життєвих стандартів, модернізація виробництва, узгодження інтересів різних соціальних груп тощо можливе лише на основі демократичних механізмів, що сприяють самооновленню організацій і підтримці її оптимальної соціальної структури, обмежують ієрархічність і відповідно концентрацію влади, еволюційно вдосконалюють систему управління. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Ли Куан Ю. Сингапурская история. Из «третьего» мира в «первый» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.financepro.ru

- 2. Парсонс Т.** О социальных системах / Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2002. – 832 с.
- 3. Вайдлих В.** Социодинамика: системный подход к математическому моделированию в социальных науках / Пер. с англ. под ред. Ю. С. Попкова, А. С. Семечкина. – Изд. 2-е стереотипное / В. Вайдлих. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 480 с.
- 4. Гуц А. К.** Математические методы в социологии / Предисл. Г. Г. Малинецкого / А. К. Гуц, Ю. В. Фролова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 216 с.
- 5.** System of National Accounts 1993. World Bank. – New York: UN, 1993. – 711 p. (ST/ESA/STAT/SER.F/2/REV.4).
- 6. Мескон М. Х.** Основы менеджмента / Пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
- 7.** Работников старше 35 лет считают «списанным материалом». 21 марта 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.finance.obozrevatel.com>
- 8.** Виступи Президента України на розширеному засіданні Кабінету Міністрів. 7 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>
- 9. Фольмут Х. Й.** Инструменты контроллинга от А до Я / Пер. с нем. под ред. и с предисл. М. Л. Лукашевича и Е. Н. Тихоненковой / Х. Й. Фольмут. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 288 с.
- 10. Адизес И.** Управление жизненным циклом корпорации / Пер. с англ. под науч. ред. А. Г. Сеферяна. / И. Адизес. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.
- 11.** Теория систем и системный анализ в управлении организациями: Справочник : Учебное пособие. / Под редакцией В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 848 с.
- 12. Вернадский В. И.** Биосфера и ноосфера / Предисловие Р. К. Баландина. / В. И. Вернадский. – М. : Айрис-пресс, 2008. – 576 с.
- 13.** Сталый розвиток – Матеріали Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
- 14. Арнольд В. И.** «Жесткие» и «мягкие» модели. – 2-е изд. стереотип. / В. И. Арнольд. – М. : МЦНМО, 2008. – 32 с.
- 15. Дичинг Чен.** Вэньчжоуская модель: результат без плана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inliberty.ru>
- 16. Фукияма Ф.** Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Пер. с англ. / Ф. Фукияма. – М : АСТ, 2006. – 220 с.
- 17. Гавел В.** Сила бессильных [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inliberty.ru>
- 18. Ламперт Х.** Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х. Ламперт. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 224 с.
- 19.** Теория хозяйственного порядка: «Фрайбургская школа» и немецкий неолиберализм / Пер. с нем. / Сост., предисл. и общ. ред. В. Гутника. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 482 с.
- 20.** Країни Євросоюзу підписали «Договір про стабільність» в економіці. 2 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.ua>
- 21.** Президент окреслив чотири стратегічних напрямки соціальних реформ. 7 березня 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>